

ԿԵՆՍՈՒԳՐԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐ ՄԻՔԱՑԵԼ ՆԱԼԲԱՆԴՑԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

այ գրականության մեջ տակալին բացակայում են Միքայել Նալբանդյանի պատանեկական, հատկապես Նախիջևանյան, շրջանին վերաբերող մանրադնին ուսումնասիրությունները։ Նալբանդյանի կյանքին ու գործունեությանը նվիրված աշխատություններում քննված չեն պարզաբանված մի շարք խնդիրներ, ինչպես օրինակ, թե ի՞նչից զրգված նա հոգեւոր կոչումն ընդունեց, մտավոր զարգացման ի՞նչ պաշար ուներ այդ ժամանակները, ի՞նչ հարցերի շուրջը պայքարի մտավ ներսես կաթողիկոսի, Նախիջևանի քաղաքագլուխ աղա Հարություն Խալիպովի ու սրա համախոհների հետ և վերջապես ի՞նչը ստիպեց նրան իր հայրենական տունը թողնելու ու փախուստի դիմելու։

Հայկական ՍՍՌ-ի Կենտրոնական արխիվում վերջերս մեր կողմից հայտարարված նյութերը վերաբերում են հենց այդ, վերը նշված, խնդիրներին և նոր լույս են սփռում Նալբանդյանի պատանեկական շրջանի գործունեության վրա։

Ուտի, այս հանգամանքը նկատի առնելով, մենք ավելորդ չենք համարում հրապարակել Նալբանդյանի կյանքի ու գործունեության ուսումնասիրության համար կարևոր նշանակություն ունեցող այդ նորահայտ նյութերը։

Սակայն, այդ նյութերի շարադրման դուրսբաց, մենք անհրաժեշտ ենք համարում նաև որոշ կենսագրական տեղեկություններ հաղորդել պատանի Նալբանդյանի մասին։

1829 թվի հոկտեմբերի 26-ին, Նոր Նախիջևանում, աղբատ Ղազարոսի ընտանիքում, վերջինիս չորրորդ ամուսնությունից

հետո, ծնվում է մի վտիտ մանկիկ, որին կոչում են Միքայել։

Ինն տարեկան Միքայելին հայրը տեղավորում է տիրացու Օթենտ Եղիշեի դպրոցում։ Ուշիմ Միքայելը շատ կարճ ժամանակամիջոցում յուրացնում է այն բոլոր գիտելիքները, ինչ որ ի վիճակի էր տալու նրան տիրացուն։ Ղազարոսը, նկատելով ուսման հանդեպ որդու ունեցած մեծ սերը և արտակարգ ընդունակությունները, այս անգամ էլ նրան տեղավորում է իր ժամանակի հայտնի հայագետ Գաբրիել քահանա Պատկանյանի դպրոցում, որտեղ նա մոտ վեց տարի սովորում է։

Այդ տարիներին հայ հասարակական կյանքում մի շարք իրադարձություններ են տեղի ունենում, որոնք չէին կարող չանդադառնալ նաև Նոր Նախիջևանի հասարակական կյանքի վրա։ Հովհաննես Կարբեցու մահվանից հետո, էջմիածնի թափուր գահի դահակալ է ընտրվում Նոր-Նախիջևանի և Բեսարաբիայի թեմի առաջնորդ Ներսես Աշտարակեցին։ Վերջինս ընտրվելուց հետո հրավիրվում է Պետերբուրգ, և դրա համար էլ փոխանակ անմիջապես էջմիածին ուղևորվելու, նախ մեկնում է Պետերբուրգ, որտեղ ծանր հիվանդանում է։ Ապաքինվելուց հետո Ներսես Աշտարակեցին Պետերբուրգից վերադարձին այցելում է մի շարք հայաբնակ քաղաքներ, որոնց թվում և Նոր-Նախիջևանը, ու էջմիածին է հասնում 1846 թվի մայիս ամսին։ Նոր-Նախիջևանում բավականին երկար ժամանակ մնալով կաթողիկոսը մի շարք գործեր է տնօրինում, նախ քաղաքագլուխ Հարություն աղա Խալիպովին էջմիածնի գործակալ կամ վեքիլ կարգելով նրան է հանձնում եկեղեցիների բոլոր գումարներն ու եկամուտները պատվիրելով հաշվետու լինել միայն իր առջև, այնուհետև փակում է

Գաբրիել քահանա Պատկանյանի դպրոցը, իրեն քահանային էլ պաշտոնի նշանակում թիֆլիսում, իսկ նոր-Նախիջևանում էլ ուսուցիչ կարգելով կաթողիկոսական Մկրտիչ Եկենյան վարժապետին, ամենախիստ կերպով պատվիրում է հոգևորական կոչման համար բոլոր պատրաստվողներին պարտադիր կերպով հաճախել Եկենյանի դպրոցը միաժամանակ քաղաքագլուխ Նալիպովին հանձնարարում է խիստ հակողություն ունենալ հոգևոր կոչման համար պատրաստվողներին վրա և որոնք չեն հաճախել Եկենյան վարժապետի ընծայարանը, նրանց զրկել իրենց իրավունքներից:

Ահա այս իրադրության հետևանքով, Նալբանդյանն էլ ստիպված է լինում, որպես տիրացու, մյուսների հետ միասին հաճախել Եկենյանի ընծայարանը: Մեկ-երկու անգամ հաճախելուց հետո Նալբանդյանը շտաով նկատում է ուսուցչի սգիտությունն, ինչպես նաև դպրոցի սխուլաստիկ ուղղությունը, և հրաժարվում է պարապմունքներին մասնակցելուց, ասելով թե՝ «Ես ձեր սովորեցածը արդեն վաղուց սովորել եմ, և առավել մանրամասնաբար քան թե դուք դաս եք տալիս,

ունիք նոր բան սովորեցնելու, սովորեցուցեք, ես պատրաստ եմ ուրախությամբ սովորելու, բայց եթե չունիք, ապա ուրեմն խնդրեմ արձակեցեք ինձ»^{*}):

Կաթողիկոսը լսելով տիրացվի այս հանդիմանության մասին, հրամայում է մի գրաբար շարադրություն գրել տալ նրան: Նալբանդյանը գրում է այդ շարադրությունը և կաթողիկոսը միանգամայն գոհ մնալով ազատում է նրան Մկրտիչ վարժապետի մոտ սովորելուց:

Նալբանդյանի կենսագրությունը, ձեռքի տակ համապատասխան տվյալներ չունենալով, կցկտուր և հակասական տեղեկություններ են հաղորդում Ներսես կաթողիկոսի նոր-Նախիջևանում իջևանելու ու այստեղ որոշ կարգադրություններ անելու, ինչպես և էջմիածին ժամանելու ժամանակի վերաբերյալ: Մեր ձեռքի տակ է գտնվում Ներսես կաթողիկոսի 1850 թվի օգոստոսի 30-ին գրած և նոր-Նախիջևանի ու Բեսարաբիայի թեմի առաջնորդ Մատթեոս եպիսկոպոսին հասցեագրված կոնդակը, որը ճշտում է այդ տեղեկությունները: Ստորև բերում ենք այդ կոնդակն ամբողջությամբ:—

ՆԵՐՍԷՍ ԾԱՌԱՅ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԵՎ ԱՆՀԱՍԱՆՆԻ ԿԱՄՕՔՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՍՏՈՅ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ, ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ՀԱՄԱԶԻԱԿԱՆ ԿԱԹՈՒՆՈՅ ԱՅՐԱՐԱՍԵԱՆ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿԵ ԷԶՄԻԱՄՆԻ

Սրբազան Մատթեոս եպիսկոպոս վիճակաւոր ի նոր Նախիջևանայ և Բեսարաբիոյ

Ողջունիւ Քրիստոնէական խնդրեմ առաքել մեզ զտոմարագրութիւն ամենայն եկեղեցականաց հայոց ի ձերոց վիճակի ըստ աւուանց իւրաքանչիւրոց եկեղեցիաց քաղաքաց և գիւղօրէից և ի նոսին գտանեցեալ իւրաքանչիւր քահանայից, աւագ սարկաւազաց, ուրարակրաց, նշանակեցեալ դպրաց ամօք իւրաքանչիւրոցն հասակի և հանդերձ որքանութիւն և պահանջութիւն ուսմանց նոցին:

Եւ ընդ այնոցիկ գրել անուն անուն զանուանն ձեռնադրելոցն ձեր սրբազնութեանց յետ մտանելոյն ձեր ի կառավարութիւն այդմ վիճակի՝ քահանայ, կամ աւագ սարկաւազ, կամ ուրարակիր և կամ դպիր երկու կամ շորս աստիճանաւոր հանդերձ նշանակութեամբ եկեղեցեացն յորոյ նոքա գտանին:

Մեր ի լինելն Մեր ի Նախիջևան յանձնեցաք զուսուցչութիւն ամենայն հոգևորականացուաց պատուելի վարժապետ Մկրտիչին Եկենեան ոյր աղագաւ հարցախնդիր եղեալ մինիստրին պրօսվեշենիլ՝ գրեալ էր նա մինիստրին ներսնային գործոց, և նա գրեալ առ մեզ, Մեր պատասխանեցաք նորուն բարձր

գերազանցութեան յայժամ, այժմ պայծառափայլ Ղրաֆ Լև Ալեքսէիչ Պետրուկլոյն յայտնեալ նորուն պայծառափայլութեան՝ թէ կարգեալ եմք Մեր վասն արժանաւոր գիտութեանցն նաև ուսուցիչ եկեղեցականաց մերոց, և նորին պայծառութիւն յայտնեալ զայնմանէ մինիստրին լուսաւորութեան, ըստ այնմ ապա գրեաց Մեզ նորին պայծառափայլութիւն զի եկեղեցին-ուսուցիչ ըստ մերում կարգադրելոյն:

Այսպիսի հոգունակութեամբ Մեր յաղաքս սահմանաւորելոյ զընթացն եկեղեցական կառավարութեանց հաւատացելոց Մերում համազգական հօտապետութեանց Մեր յամի 1845, ի լինելն Մեր այդր ի նոր Նախիջևան յանձնեցաք պատուելի Մկրտիչ վարժապետին Եկենեան զամենայն զհոգևորականացուա՝ զի նա ուսուցէ զամենեսին ի հարկաւորսն ազգական քահանայացութեանց, և առանց ուսմանց չլինիցին նոցա ընդարձակութիւն մտանելոյ ի կարգ եկեղեցական կամ

*) Մ. Նալբանդյան.— Երկերի լիակատար ժողովածու, հատոր առաջին, 1945 թ. Երևան, էջ 491:

ման սիրոյ հետ միասին և բաւականին զարգացման պաշար տարաւ»^{*)}։

Այս առթիւ կարեւոր ենք համարում բերել մի գրաւոր վավերական, որը կազմել է Նոր-Նախիջևանի ու Բնասարաբխայի թմի առաջնորդ Մատթէոս Եպիսկոպոսը, կաթողիկոսի վերը բերած կոնդակի համաձայն։ Թմի տոմարագրութեան մեջ, դպիրների բաժնում, համառոտակի կերպով շարադրված են Նալբանդյանի պաշտոնի, ուսման և սովորած առարկաների մասին հետևյալ տեղեկությունները։—

«Միքայէլ դպիր Ղազարեան Նալբանդեանց 21 ամաց. հաստատեալ է ի դպրութեան սուրբ Լուսաւորչի աւագ եկեղեցւոյ ի Նորին Աստուածաւորտի Վեհափառութենէ յամի 1845, ապա յամի 1848 ընկալեալ է զչորս աստիճան ջահընկալութեան ի Մատթէոս վիճակաւոր Արքեպիսկոպոսէ. ուսեալ է առ Գարբիէլ քահանայն Պատկանեանց զքերականութիւն, զճարտասանութիւն և զհայկաբանութիւն. զԱստուածաշունչ դիրս հին և նոր կտակարանաց, զսրբազան պատմութիւն, զԱզգային պատմութիւն, զմասնաւոր աշխարհագրութիւն և զթուաբանութիւն ևս և զլեզու Ռուսաց գրել և ընթեռնուլ և զայլ գիտելոս վերաբերեալ թէ առ եկեղեցական սպասահարկութեան և թէ առ արտաքին տեղեկութիւնս, և գտանեցեալ է և գտանի դրագրական պարտաւորութեան առընթեր վիճակաւոր Արքեպիսկոպոսի իւրոյ ի 1848 ամաց հետէ»^{**)}։

Այս վավերականի վրա մակագրված է՝ Միքայէլ դպիր Ղազարեան Նալբանդեանց։

Ընդունակ ու խելացի Միքայելը չէր կարող հանդուրժել, որ իր սիրած ուսուցչին փոխարինէր մի տգետ ու սխալաստիկ ուղղութեան տեր վարժապետ. այս առթիւ 16-ամյա պատանին իր խորը զայրույթն է արտահայտում 1846 թվի ինտրվարի 25-ին և մարտի 23-ին պրած իր նամակներում, որոնք հասցեագրված են այն ժամանակները Էջմիածնում գտնվող Նախիջևանցի տիրացու Սարգսին (վերջինս հայտնի էր Բարսեղ քահանա Պոպով ազգանվամբ)։ Նալբանդյանի այս երկու նամակները կրում էին դպիր Միքայել Ղազարյան Ուստայանց ստորագրությունը։ Այս նամակներից հատկապես առաջինում նա հանդգնու-

թյուն էր ունեցել խիստ քննադատութեան ենթարկելու Նոր-Նախիջևանի աղաներին և զրանց հետ միասին նաև կաթողիկոսին։—

«Բովանդակեսցուք արդ զդաշտս Ափրիկոյ ի քարտէզ նամակի և զլճակս Ասիոյ ի նիւթ սեւակի, զանտառս Կովկասու ի գործ դիցուք փոխանակ գրչի, արգեօք կարեմք ի նմին բովանդակել զչափագանց յիմարութիւն մերոց քաղաքացեաց, որք գոյով ինքեանք յիմարք, զնոյն և զորդիս իւրեանց տուեալ յաշակերտութիւն ումեմն. Մկրտչի կարճահասակ լատինադաւանի, կոչեն զնա վարժապետ։

Ո՞վ յիմարութեան ազգիս Հայոց...

Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց Ներսէս կարգեալ դայս լատին ուսուցիչ ամենայն հոգեւորաց, հրամայեց աղա Յարութիւն Ղաւուպովի հարկադրել զեկեղեցականս՝ զնորընծայ քահանայս և տիրացուս, գալ և ուսանել զարհեստ քերականութեան։ Գրէ առաքեալն. «Ամենայն ոք, որ ընդ իշխանութեամբս ի հնազանդութեան կայցէ»։ Եւ դայս հպատակութիւն ցուցեալ մեր Հայրապետին, հաճեցաք առնել զայն, բայց ակամայ, քանզի ակներև տեսանէաք, զի այս ծառ չար, չունէր տալ զպտուղ ինչ, ինչ և իցէ, այժմ ամենայն հոգեւորականք երթան առ նա՞, այլ ես չհանդուրժեալ, ես գոյով աշակերտ Տէր Գարբիէլի, զիա՞րդ համբերեցիք այսմ»^{*)}։

Տիրացու Սարգիսը հետագայում Նալբանդյանի սույն նամակները հանձնում է կաթողիկոսին. վերջինս էլ զրանց պատճենները հանել տալով 1849 թվի սեպտեմբերի 2-ին № 218 կոնդակի հետ միասին ուղարկում է Նոր-Նախիջևանի քաղաքագլուխ Հարություն Խալիպովին՝ պատվիրելով նամակի հեղինակին պատասխանատվության կանչել և խիստ պատժել։ Կաթողիկոսի կոնդակը ստանալով Խալիպովը 1849 թվի դեկտեմբերի 1-ին մի պրովյուն է գրում Նոր-Նախիջևանի հոգեւոր կառավարութեանը՝ պահանջելով քահանա ներկայացուցիչ նշանակել, որպեսզի նրա ներկայությամբ քննվի «հանցապարտ» դպիր Միքայել Ղազարյանի և սարկավագ Նդիա Շաբշնիկյանի դործը և արդյունքի մասին զեկուցվի Նորին Վեհափառութեանը։ Ստորև բերում ենք այդ գրությունը։—

Ի Նախիջ. Հայոց քաղաք. գլուխ Խալիպովէ
№ 206

Ի 1 դեկտեմբերի 1849 ամի

^{*)} Եր Շահազիզ.— Միքայել Ղազարեան Նալբանդյանց, 1897 թ. Մոսկուա, էջ 9—10։

^{**)} ՀՍՍՌ Պետական կենտրոնական արխիվ, ֆոնդ № 54, գործ № 2894, էջ 7։

Ի Նախիջևանու Հայոց Հոգեւոր կառավարութեան

Նորին Վեհափառութիւն սրբազնասուրբ կաթողիկոսն ամենայն Հայոց ընդ կոնդակի

^{*)} Երվանդ Շահազիզ.— Դիվան Միքայել Նալբանդյանի, 1932 թ. Երևան, էջ 22—23։

իւրում յ 2-էն սեպտեմբերի ներկայ ամի, համար 218, առաքելով առ մեզ զօրինակս գրութեանց ատենադպրի կառավարութեանը նշիայ սարկաւազ Շաբշիքեանի և Միքայէլ դպիր Ղազարեան Ուստայեանց, հրամայէ մեզ ընդ քաղաքական հոգաբարձուաց՝ պահանջեալ ի կառավարութենէդ զմի ոմն դէպուդաթ քահանայ և նորոն ներկայութեամբ առնել քննութիւն վասն գրելոցն ի նոցանէ, և զօրինակ քննութեանն ստորագրութեամբ մերով առաքել առ նորին Վեհափառութիւն:

Ի հետևումն որոյ՝ խոնարհաբար խնդրեմ ի կառավարութենէդ՝ նախ նշանակել զմի

Նոր-Նախիջևանի հոգևոր կառավարությունը, իր դեկտեմբերի 7-ի նիստում քննութեան առնելով հալիպովի գրությունը, որոշում է դիմել Նոր-Նախիջևանի ու Բեսարաբիայի թեմի վիճակային կոնսիստորիային և խնդրել նրա ցուցմունքներն այս առթիւ: Ահա այդ որոշումը. — «Որովհետև ըստ զօրութեան 80 յօդուածոյ բարձրագոյն կարգագրութեան, ուր հրամայեալ է թէ «Հոգևոր կառավարութիւնը լուսաւորչական Հայոց եկեղեցւոյ ստորագրեալ են վիճակային հոգևոր Ատենից այսր դաւանութեան և ո՛չ ինչ կատարել առնց յատուկ առ այն յանձնարարութեան հոգևոր Ատենից», վասնորոյ յայտնել յայտնանէ առանձին յայտարարութեամբ վիճակային կոնսիստորիային Նախիջևանայ և Բեսարաբիոյ և խնդրել թէ զինչ պարտ իցէ առնել կառավարութիւնս որպէս վասն դեպուտատին, նոյնպէս և վասն Միքայէլ դպիրն Ղազարեան, որ ոչ գտանի այժմ սստ ի քաղաքս. զորմէ և ծանուցանել ինքեան հալիպովին»^{*)}

Այս որոշման համաձայն հոգևոր կառավարությունը դեկտեմբերի 16-ին № 753 գրութեամբ դիմում է վիճակային կոնսիստորիային՝ իսկ վերջինս էլ, իր 1850 թվի հունվարի 4-ի գրութեամբ, կարգադրում է կատարել քաղաքագլուխ հալիպովի պահանջը՝ հիմնովի կաթողիկոսի կոնդակի վրա և գործի քննութեանից հետո իրազեկ պահել կատարվածի մասին: Ինչ վերաբերում էր Միքայել Ղազարյան Ուստայեանցին, կոնսիստորիան հայտնում էր, թե քանի որ նրա քաղաքից բացակայելու պատճառները և որտեղ գտնվելն իրեն հայտնված չէ, ապա ինքը ի վիճակի չէ որևէ տնօրինութիւն անել ապահովելու համար նրա ներկայութիւնը քննութեան

ոմն դէպուդաթ քահանայ, յաղագս ներկայ գտանելոյ ի ժամանակի քննութեան յանձն եղեալ մեզ գործոյ, որ վասն գրութեանց նշիայ սարկաւազ Շաբշիքեան և Միքայէլ դպիր Ուստայեանի, և զանուանէ նշանակեալ քահանայքն ծանուցանել մեզ յանձնապաղ ժամանակի. և երկրորդ՝ որպէս երևի՝ զի Միքայէլ դպիր Ուստայեանն չը գտանի յայժմս ի քաղաքիս ապա վասն ներկայ գրտանելոյ նորին քննութեան ժամանակին, առնել պատկանեալ զիւրն կարգադրութիւն:

Քաղաքական գլուխ հալիպով^{*)}

Ժամանակ: Այդ գրութեան մեջ ասված է. —

«Հրամայեցին հրամանագրել Հոգևոր կառավարութեան Նախիջևանայ կատարել զպահանջ քաղաքական գլխոյ Աղսուական Աղայ հալիպովի զհիմնեցեալն ի վերայ կոնդակի նորոն վեհափառութեան սրբազնագոյն կաթողիկոսի ամենայն Հայոց՝ նշանակելով զմի ոմն ի քահանայացի դեպուտատ. յորում և պատկերել զի ընդ աւարտելն զգործն քննութեան զօրինակն այն գործոյ բուն նշանակութեամբ մատուցի Ատենիս ի ձեռն դոյն կառավարութեանը վասն առնելոյ ի գործս սորին. իսկ յաղագս Միքայէլ դպիրն Ղազարեան Ուստայեանց որովհետև Հոգևոր կառավարութիւնը յորումն յայտարարութեան չէ նշանակեալ թէ ու՞ր գտանի նոյն դպիրն և որով սլաշտօնատարութեամբ հեռացեալ է ի քաղաքէ անտի, յայն սակս կոնսիստորիայս յաղագս ներկայ ածելոյ զնա ի ժամ քննութեան չը կարէ առնել զտնօրինութիւն ինչ, զայսպիսի տնօրինութիւն Ատենիս ծանուցանել վասն տեղեկութիւն և նորին բարձու սրբազնութեան յայտարարութեամբ»:

Անդամ կոնսիստորիայի Աւետիս քհն. Տեր-Աւետիսեան

Ի 4 յունվարի 1850 ամի, ի Քիշինե^{**)}

Հալիպովի հետապնդումներից խույս տալու համար ավագ սարկավագ Նոյա Շաբշիկյանը երկու բողոքագիր է ներկայացնում վիճակային կոնսիստորիային, հիշատակելով այն ապօրինութիւնները, որ կատարում է հալիպովի՝ անիրաւացի կերպով հոգևոր գործերին խառնվելով:

Այս առթիւ վիճակային կոնսիստորիան, 1850 թվի հունվարի 22-ի գրութեամբ, նա-

*) 2000-Պետական կենտրոնական արխիւ, ֆոնդ № 54, կենցաղային բաժին գործ № 681, էջ 7:

*) 2000-Պետական կենտրոնական արխիւ, ֆոնդ № 54, կենցաղային բաժին գործ № 681, էջ 6:

**) Նույնը՝ էջ 8:

խիջևանի հոգևոր կառավարության հրամարտ է հիշեալ գործը քննելու համար դեպուտատ նշանակել ավագ քահանա Տեր Խաչատուր Սեթյանին: 1850 թվի մարտի 6-ին Նախիջևանի հոգևոր կառավարությունը նորից քննության առնելով այդ խնդիրը որոշում է քաղաքագլուխ Խալիպովից պահանջել

իրեն ներկայացնելու Ներսես կաթողիկոսի 1849 թվի սեպտեմբերի 2-ի կոնդակի վավերացված օրինակը:

Հոգևոր կառավարությունը, իր 1850 թվի մարտի 19-ի № 170 գրությամբ, դիմում է Խալիպովին և իրազեկ դարձնում այս կայացված վճռի մասին:

Նորին Ազնուականության Արգոյ քաղաքական գլուխ Յաբուրիս Խալիպովի

Ընկալաւ Հոգևոր կառավարութիւնս զՀրովարտակ վիճակային կոնսիստորիային Նախիջևանայ և Բեսարաբիոյ ի 22-էն յունվարի սոյնոյ ամի համարաւ 54, որով հրամայէ քննել զգործն վասն գրութեանց Եղիայ սարկաւազի, զորոյ զթուղթան Անդամք կառավարութեանս Տէր Մարտիրոսն և Տէր Կարապետն հասուցեալ էին առ Նորին Վեհափառութիւն սրբազնագոյն կաթողիկոսն ամենայն Հայոց Ներսէս, նոյնպէս և հրամայէ կոնսիստորիայն պահանջել ի 22-էն զօրինակն կոնդակի Նորին Վեհափառութեան որ առ Ձեզ զորմէ Ձերդ Ազնուականութիւնն ի 1 դեկտ. 1849 ամի համարաւ 206 գրեալ ունիք Հոգևոր կառավարութիւնս վասն դեպուտատի, որպէս թէ Նորին Վեհափառութիւնն յ 2-էն սեպտեմբերի յիշեալ 1849 ամի համարաւ 218 ընդ կոնդակի իւրում առաքեալ առ Ձեզ

զօրինակս գրութեանց Եղիայ սարկաւազի և Միքայէլ դպրի յանձնեալ իցէ Ձեզ զքննութիւնն և այլն:

Այլ այժմ որովհետև Հոգևոր կառավարութիւնս ըստ հրովարտակի կոնսիստորիային պարտ է հիմնիլ ի վերայ յիշեալ կոնդակի նորուն Վեհափառութեան որ առ Ձեզ յ 2 սեպտ. № 218: Վասնորոյ վերաբերեալ այժմ այսու միաւորակեալ առ Ձերդ Ազնուականութիւն խնդրէ խոնարհաբար բարեհաճել որքան հնար իցէ ի կարճ միջոցի յընթացս երկցատուրց հասուցանել Ատենիս զվաւերացուցեալ Ձերով ստորագրութեամբ զօրինակն կոնդակին ի հրահանգութիւն Ատենիս, և զսոյնպիսի տնօրէնութիւն իւրմէ կառավարութիւնս ծանոյց որպէս Եղիայ սարկաւազին Շաքշիքեանց նոյնպէս և Միքայէլ դպրին Ղազարեան որ եկեալ է արդէն աստ, յաղաքս գիտութեան նոցին: *)

Սույն գրությունը կարդալուց Խալիպովը շատ դժգոհ է մնում և իր մարտի 11-ի № 47 պատասխան-գրությամբ հայտնում է, թե կաթողիկոսի կոնդակից չի երևում, որ վիճակային կոնսիստորիան իրավունք ունի իրենից պահանջելու նրա օրինակը, և որ ինքը մինչև որ չունենա կոնսիստորիայի հրովարտակի ճիշտ օրինակը, չի կարող կատարել հոգևոր կառավարության պահանջը: «...Այլ որովհետև ի կոնդակէ Նորին Վեհափառութեան,— գրում է Խալիպովը— որով հրամանագրեալ է ինձ քննել զվերոհիշեալ գործն՝ ո՛չ երեկ թէ վիճակային կոնսիստորիայն ունի պահանջել յինէն զօրինակն այնորիկ որպէս այժմ երեկ ի հաղորդագրութենէ կառավարութեանդ վասն այն, ես մինչ յունիսն իմ զճիշտ օրինակն ի հրովարտակէ վիճակային կոնսիստորիային ոչ կարեմ կատարել զներկայ պահանջողութիւն կառավարութեանդ»:

Հոգևոր կառավարությունը քաղաքագլուխ Խալիպովի պատասխանը անգոհացուցիչ համարելով, 1850 թվի մարտի 15-ի իր նիստում որոշում է աղա Հարություն Խալիպովի պա-

հանջը անհետեանք թողնել այնքան ժամանակ, մինչև որ նա կներկայացնի Վեհափառի գրած կոնդակը: «Հրամայեցին, զներկայ պահանջողութիւն քաղաքական գլուխ Խալիպովին վասն տալոյ նմա զճիշտ օրինակ Հրովարտակի կոնսիստորիային և վասն տալոյ նմա զդեպուտատ յաղագս քննելոյ զօրինակս գրութեանց թողով անգործ առանց կատարման, մինչև ո՛չ յանդիման արացի զիսկական կոնդակն Նորին Վեհափառութեան. հետեւեցին վասն սոյն իսկ առարկայի ընդ նմին և յայտնել Նորին Ազնուականութեան զի ամենայն ինչ կոնդակ և հրամանագրութիւնք Նորին Վեհափառութեան ընդունելի է Ատենիս՝ միմիայն զի Նորին Ազնուականութիւն այսուհետև միտ երբ և պատահեցի առաջի արացի կառավարութեանս զիսկական կոնդակն յայտնելով զամսաթիւն և զհամարն իսկութեամբ վասն առանց տարակուսութեանց լցուցանելոյ, զի մի լիցի Ատենիս շփոթութիւն ինչ, զորմէ տալ գիտել հրովարտական երկոցունց՝ Եղիայ սարկաւազին և Միքայէլ դպրին և առանձին յայտարարու-

*) ՀՍՍՌ Պետական կենտրոնական արխիվ, ֆոնդ № 54, գործ № 681, էջ 20:

*) ՀՍՍՌ Պետական կենտրոնական արխիվ, ֆոնդ № 54, գործ № 681, էջ 19:

թեամբ ծանուցանել նորին բարձր Սրբազնությանն: *)

Հոգևոր կառավարությունն այս որոշման պատճենները մարտի 17-ին ուղարկում է՝ № 204 գրությամբ հալիպոլին, № 205 գրությամբ նորին բարձր սրբազնությանը, № 206 գրությամբ նղիա սարկաւագին և № 207 գրությամբ դպիր Միքայել Ղազարյանին:

Այնուհետև քաղաքագլուխ հալիպոլի մարտի 25-ի № 67 գրությամբ իր դժգոհությունն արտահայտելով հոգևոր կառավարությանը Վեհափառի հրամանի նկատմամբ նրա բռնած դիրքի համար, վերջինիս իրազեկ է դարձնում իր մտադրության՝ հիշյալ խնդրի շուրջը երկուստեք տեղի ունեցած գրագրությունների բովանդակությունը նորին Վեհափառությանը հաղորդելու մասին: Բերում ենք նրա այս գրության վերջին պարբերությունը. «Տեսնայիմ զայդպիսի ընթացմունս Հոգևոր կառավարութեան ոչ վերաբերեալ առ նպատակն. այլ հետևիլ նորա թողուլ զսրբազան հրաման նորին Վեհափառութեան անգործ և անկատար, պարտաւոր համարեցայ զամենայն գրութիւնս ըստ այսր առարկայի, զօրինակս միաւորականաց կառավարութեանդ առ իս և իմոց առ կառավարութիւնդ, առաքել առ նորին Վեհափառութիւն ի բարեհաճութիւն կամաց նորին» **):

Խնդիրը ավելի է բարդանում. ներսես կաթողիկոսը, ծանոթանալով գրություններին, խիստ հեղափոխական դիմանում է վիճակային առաջնորդին, որը խոչընդոտ է հանդիսացել իր հրամանի կատարմանը՝ անբարյացակամ վերաբերմունք ցուցաբերելով էջմիածնի Մայր Աթոռի գործակալ աղա Հարություն հալիպոլի նկատմամբ: Ի վերջո կաթողիկոսն առաջարկում է անհապաղ էջմիածին ուղարկել հանդուգն Շաբրընիկյանին և Նալբանդյանին: Սակայն, դրանով ևս հարցը չի լուծվում, այլ ավելի սուր կերպարանք է ընդունում: Խալիպոլի հակառակորդները բողոքներ են ուղարկում սենատ, ներքին գործերի մինիստրություն և այլուր, հիշատակելով հոգևոր իշխանության գործերի մեջ խառնվելու նրա մպօրինի քայլերը: Խալիպոլի զեկուցագրում, գրված 1852 թ. նոյեմբերի 18-ին և հասցեագրված կաթողիկոսին, այդ մասին կարդում ենք. «...Այն է ի 3 ներկայ մասոյս ընկալայ ի Թափանոկու քաղաքապետէն զհիպոլիտին: Հրամանագրութիւն գրեալ ի 30-էն անցեալ հոկտ. համարաւ. նորին պայծառափայլութիւնն ընդ այս հրամանագրութեանն առաքեալ էր ևս մատուցեալ նղիայ քահանային Շաբրընիքեան խընդիր զանգատանաց ի կառավարիչ սենատին առաջին տեքառաւմենթի՝ զտնօրինութեանէ Վեհափառութեան Զերոյ, սինոթի սուրբ էջմիածնի, զբողոքորդէ նորուն, ապա ի վերջոյ և զինէն, պահանջողութեամբ յինէն պատասխանուոյ ի դէմ այնպիսի գանդատանաց քահանային. պարտնակելոցն յայն խնդիր, և մասամբ իւր վերաբերելոց առ իս. ի նրմին հրամանագրութեան ընթերցեալ տեսի, զի սենատին ընկալեալ զայնպիսի խնդիր գանդատանաց, կարգաւորեալ է առաքել զայն առ պարտն մինիստրն ներսնային գործոց ի տնօրէնութիւն ըստ այնմ յիշմէ կողմանէ. յետ որոյ և պարտն օգնականն մինիստրին հանդերձ առաջարկութեամբ խորով հասուցեալ առ քաղաքապետն Թափանոկու հրամայեալ է պահանջել յինէն դրաւոր պատասխանի ըստ վերոգրելոյս. բայց նախքան զպատասխանատուութիւն իմ հարկ համարեցայ և արժան վարկայ առաքել զպատճէնն խնդրոյն այնորիկ ի հայեցողութիւն Վեհափառութեան Զերոյ:

Միլայել Նալբանդյան

Այսու գրեցելովն ոչ բաւականացեալ քահանայ Շաբրընիքեանն գրգռեալ յանդուսպ

*) ՀՍՍԻ Պետական կենտրոնական արխիվ, ֆոնդ № 54, գործ № 618, էջ 22:

**) Նույնը, էջ 25:

կրիցն համարձակեալ է և շարունակել ըզ-
գանգատանս իւր յանդուգն բանիւքն զարա-
րեալ տնօրէնութեանց Վեհափառութեան Ձե-
րոյ և սինոթի սրբոյ Աթոռոյ էջմիածնի, այն
է զի սինոթն ի հետևումն հրամանագրութեան
Վեհափառ Տեառնդ պահանջէ զնա ինքն յա-
տեանն իւր վասն պատասխանատուութեան
ըստ վերոգրեալ հանգամանացն. զորպիսի
տնօրէնութիւն նոյնպէս ո՛չ համարէ նա վա-
սըն ինքեան արարեալ համաձայն օրինաց,
չի՞ք ասէ օրէնք կամ կանոն, որովք թոյլա-
տրեալ լինի յայսպիսի հեռաւորութենէ պա-
հանջել զոր ի պատասխանատուութիւն:

Նմանօրինակ և հարակցաբար արձակ հա-
մարձակ գանգատէ ևս յիշեալ քահանայն
նոյն մատուցեալ խնդրով զինէն գրելով այս-
պէս. Նախիջևանայ քաղաքական գլուխ
Խալիպովն ըստ ո՛չ թոյլատրելոյ օրինաց եր-
բէք ումեք յայսպիսի իշխեցողութիւն. ձեռ-
նամուկ լինի միշտ ի գործս հոգևորականաց
քաղաքիս, որ այս օրինօք արգելեալ է ասէ,
որովհետև և վերաբերէ թէ չի՞ք երբէք տեղի
աշխարհական անձանց ի գործս հոգևորա-
կանաց, յաւելլով ընդ այնմ և զայն, իբր ես
գրեալ խնդրեալ եմ յատկապէս ի Վեհափա-
ռութենէ Ձերմէ յանձնել ինձ զքննութիւն ծա-
պեալ տարաձայնութեանն ընդ մէջ նորա և
տիրացու Բրոթոքոբովի. այսպէս և ըստ
գրութեան նորին երեւելոյ յառարկայս գան-
գատանաց ի խնդրագործութեանն, լեալ եմ
պատճառ անբաւականութեան, զիւր իբր ի
ժամուս Վեհափառութիւն Ձեր երեւցուցանէ
առ Մատթէոս փիճակաւոր առաջնորդն մեր...

Նոյնպէս և պատշաճ վարկայ ի հայեցո-
ղութիւն սրբազնաստուրք Տեառնդ առաքել
զպատճէն հրովարտակի փիճակային կոնսիս-
տորիայի յայն վախճան, որպէսզի տեսա-
նիցէք զեղանակ համարձակախօս գրութեան
և վերադարձի բանից յայնմ վերաբերելոց սե-
փականապէս առ իս. այն է՝ կոնսիստորիայն
իբր յարդարութիւն իւր և յապացուցութիւն
իւրոցն ընթացիցն վասն նշանակելոյ զգե-
պուտատ ի մասին քննութեան գործոյն Շա-
բըշնիքեանի արարեալ գլուխ կարգադրութիւն
յիւրում ժամանակի ըստ զօրութեան կոնդա-
կի Վեհափառութեան Ձերոյ. այժմ անդէն յա-
ռաջ բերէ իւր զի ես սուտ եմ գրեալ առ Ձերդ
տէրութիւն վասն այնր ամի, որոյ վասն և
խնդրեալ է ի սինոթէն էջմիածնի զհանգա-
մանացս յայտնել Ձերում Վեհափառութեան,
որպէսզի այսու արարեալ իցեմ ինքեան չա-
րայար զրպարտութիւնս:*)

Այժմ անդրադառնանք այն խնդրին, թե ինչ

*) ՀՍՍԻ Պետական կենտրոնական արխիվ, ֆոնդ
№ 58, գործ № 4, էջ 4—5:

հանգամանքներ դրոյցիցն Նալբանդյանին
հոգևոր կողմն ընդունելու:

Ուստա Ղազար Նալբանդյանի բազմա-
դամ ընտանիքը պատկանել է Նոր-Նախիջե-
վանի չքավոր դասին, սակայն Միքայել Նալ-
բանդյանի կենսագիրներից ոմանք, թերևս
անպատվաբեր համարելով այդ իրողությու-
նը, ուստա Ղազարին դասել են միջակ ունե-
վորների շարքը: Այս սխալ տեսակետը հե-
տագայում ընդհանրացել ու տեղ է գրավել
գոթախառնարար, նաև Շէյն գրականության
պատմութեան մեջ, որտեղ ասված է. —
«...Նրա հայրը, ուստա Ղազարը, կարողա-
նում էր առանց նեղութեան պահել իր բազ-
մամարդ ընտանիքը:»*) Այլ բան են ասում
մեր ձեռքի տակ եղած փաստաթղթերը: Նոր-
Նախիջևանի հարկատու պարտապանների
ցուցակի 25-րդ համարում գրանցված ենք
տեսնում, ի շարս մյուսների, նաև Նալբանդ-
յանի հոր անունը: Քաղաքագլուխը ժամկետ
է սահմանում և խիստ հրամայում պարտա-
պաններին այդ ժամկետում մարել իրենց
պարտքերը. ահա այդ վավերականը. —

Ցուցակ

Ի հասարակութեան կարգաւորեալ վասն
1839 յամի քաղաքական խարճն իւրաքանչիւր
խարճավճար անձանց սաստիկ կուպատուի-
րէ որ պատկանեալ փողն բերէք ի դումս և
ստանալոցէք վասն վճարման դրամոց քվի-
թանցիայ:

Նդև յունիսի աւուր 1839 յամի **)

Այնուհետև սրան հետևում է ցուցակը, որի
25-րդ համարում գրանցված է Ղազար Գրի-
գորով Նալբանդին — 30 ուղլի:

Սրան աւորնթիւր պետք է հիշատակել այն
հանգամանքը, որ Նկատերինա Բ կայսրու-
հու կողմից Նոր-Նախիջևանի հայ գաղութին
շնորհված արտոնութիւնները հետագայում
վերացվեցին և պետական ծանր հարկերը
վճարել դժվարանում էին ոչ միայն չքավոր-
ները, այլ և ունեւորները: Այս աւորնշու-
թյամբ Նոր-Նախիջևանցիները աղերսագրեր
են ուղարկում Նովորոսիո և Բեսարաբիայի
գեներալ-նահանգապետ գրաֆ Վորոնցովին,
գեներալ գրաֆ Բեկենդորֆին, կազարյան եղ-
բայրներին, որպէսզի վերջիններս միջնորդեն
կայսեր առաջ՝ ծանր հարկերը թեթեւացնելու
համար: Ստորև բերում ենք կազարյաններին
ուղարկած աղերսագիրը. —

*) Հայ գրականութեան պատմութիւն, II դ., Երևան
1941 թ., էջ 17:

**) ՀՍՍԻ Պետական կենտրոնական արխիվ, ֆոնդ
№ 139, գործ № 48, էջ 6:

28 փետրվար ամիսն 1839 յամի

Գերազանցափայլ վեհազնեայ իշխան, պատուական աղայ խաչատուր Աղայ Յովակիմեան, Աղզային անմահ բարերար:

Նորին պայծառափայլութիւնն պարօն նովոտսիոյ Բնասարաբեյոյ կենեբալ կուպեռնաթոր գրաֆ Վորոնցովն ի մայիսի ամսոյ անցեալ 1838 յամի ընդ միաւորական գրութեան իւրում առաքելով առ պայծառափայլ կենեբալ գրաֆ Պէքէնդորֆն զմատուցեալ յաւելուն նորին կայսերական մեծութեան ինքնակալին ամենայն իրաւաց Նիկողայ Պաւլովիչին զաղերսագիրն Նախիջևանու հայոց հասարակութեանս յաղազս ազատս կացուցանելոյ զընակիչս քաղաքիս ի նորոգ հրատարակեալ արքունի հարկապահանջողութեանց և թողլոյ վնասայ յառաջին վիճակի նոցայ ըստ զօրութեան ամենաողորմածաբար պարգևեալ 1779 ամի նոյեմբերի 14 մերում հասարակութեան, Պրիվիլեյիին բարեխօսեալ էր որպէսզի նա, մեծանուն կոմս Պէքէնդորֆն առաջի առնէր զայն աղերսագիր մեր նորին կայսերական մեծութեան ի գործ դնելով յիւրում կողմանէ և զիւրն բարեխօսութիւն ըստ սոյն առարկայի: Գերազանցափայլ իշխանապետ հասարակութիւն մեր յօրէ վերաբնակելոցն իւրոց ի թերակզոյն Զրիմու ի սոյն քաղաք զբաղմագիմի արդասիս բարերարութեան օրհնաբանեալ ազգատոհմիդ Լազարեանց անջինջ գծագրեալ ունելով յերախտագէտ սրտի յիւրում և ի բազում փորձոց քաջ հաւատարմացեալ գոյով եթէ որչափ գերազանցափայլ վեհազնութիւն ձեր նախանձախնդիր է մեծագործութեան անմահածնունդ նախնեաց իւրոց և թէ որպէս փոյթ յանձին ունի հանապազ վաստակել վասն օգտի և բախտաւորութեան հայրենի ազգին

Մի տարի անց Նոր-Նախիջևանի հայ համայնքը երկու մարդու լիազորում է, որպեսզի ներկայանան կայսեր և խնդրեն հարկերը թեթեւացնել: այս մասին կա հետեւյալ վավերականը.—

Համահաճոյական վճիռ

Մեք ի ներքոյ սմին ստորագրեալքս Նախիջևան քաղաքի առ հասարակ վաճառականք, մեշշանք ցեխովի և գիւղացիք միազումար գոյով ի կոշումն քաղաքական խորհուրդարանն մերոյ ընդ պլավայի միաշունչ և միախորհուրդ ընտրեցաք ի մէնջ, մեր 14-ում քլասն Դավիթ Օդապաշովին և Կիրակոս Արարազովին— վասն նորոգ վիճակի ծանր հարկապահանջողութեան դնալ ի Սանգու Բեղերպուղ առ դրան ամենաողորմած կայսեր

լիւրոյ ի նոյն սակս և մեք ալժմոս խոնարհազէմ համարձակութեամբ վստահանամք առաքելով ընդ սմին զիսկական օրինակն գրութեան պայծառափայլ գրաֆ Վորոնցովին առ գրաֆ Պէքէնդորֆն ըստ յիշեալ ի վերոյ առարկայի ի ծանօթութիւն գերազանցափայլ վեհազնութեան ձերոյ խնդրեմք երես անկեալ ով առպետափառ իշխանապետ մի անտես արասցիք ըստ բնատուր սրտի ձերոյ ազգական կարեկցութեան բարեխօսել առ նորին պայծառափայլութիւն գրաֆ Պէքէնդորֆն, որպէսզի նա ի կողմանէ իւրմէ բարեհաճեցցի միջնորդել առ ողորմած կայսերն մեր յաղազրս ազատս կացուցանելոյ զհասարակութիւն մեր ի նոր եղեալ հարկաց և հաստատելոյ զպարգևեալ հասարակութեան մերում բարձրագոյն հրովարտական ի կայսերացն իրաւաց տէրութեանն որպիսի ազգասիրական միջնորդութեամբ ձերով վեհազնեայ իշխանապետ յաւիտեանս ժամանակաց ունիք անմահացուցանել զանուն ձեր պատուական ազգի մերում և պարտաւոր հատուցանել ձեզ յերախտապարտ հասարակութիւն մեր որ մեծ պատիւ և պարծանք համարէ ինքեան եթէ գերազանցափայլ վեհազնութիւն ձեր արժանի արասցէ զմեզ ախորժելի ծանուցմամբ իւրով զորպիսութեանէ և զհանգամանաց յիշեալ մատուցեալ նորին մեծութեան աղերսագրոյ մերոյ յորոյ մասին նույնպէս խնդրել եմք առանձին և զպայծառափայլ գրաֆ Պէքէնդորֆն գերազանցափայլ վեհազնեայ իշխանապետ ձերոյ ազգասէր բարերարութեան ամենաողորմ Տեառն ամենախոնարհք և ամենանուստ ծառայք ստորագրեցեալ են նախ քաղաքական գլուխ խաչատուր Խումաճով ընդ նմին ստորագրեցեալ են հոգաբարձուր տասն և ութ անձինք:*)

խնդրել ազատութիւն առ այն որքան կարողէք ի հասարակութեանէ յօգուտն հետեւի զի այս բրիկովորս ստորագրութեամբ մերոյ հաստատեմք, եղև փետրվարի 5 աւոր 1840 յամի:**)

Այնուհետև հետեւում են 65 ստորագրութիւններ:

Պիտի ասել, որ բոլոր աղերսագրերն ու միջնորդութիւնները ապարդիւն են մնում, իսկ սակավազորների վիճակը ավելի քան վատթարանում է: Չունենորներից ոմանք հարկերից ազատվելու և որոշ արտոնու-

*) ՀՍՍՌ Պետական կենտրոնական արխիվ, ֆոնդ № 139, գործ № 49, էջ 7:

**) ՀՍՍՌ Պետական կենտրոնական արխիվ, ֆոնդ № 139, գործ № 48, թերթ № 3:

թյուններ ձեռք բերելու միակ ելքը թերևս փնտրում են հոգևորական կոչում ընդունելու մեջ: Այդպես է վարվում, հավանականորեն, և 19-ամյա պատանի Միքայելը: Պատանիները է նոր-Նախիջևանի հասարակության 1848 թ. մայիսի 10-ի ժողովի կողմից ստված արձակման գիրը՝ Նալբանդյանի դիմումի առթիվ: Այդ գրություն մեջ հայտնվում է Նալբանդյանի հոգևոր կոչում ընդունելու հետևանքով նրան աշխարհականների ցուցակից հանելու և մինչև նոր աշխարհագիր (մարդահամար) լինելը հարկերից ազատելու մասին: Բերում ենք այդ վավերականը. —

Արձակման գիր

10 մայիսի 1848 ամի... Թաղանթագու քաղաքացիություն իշխանութեան Նախիջևան քաղաքի որ առ Դոն գետու, ներկայ հասարակություն հայոց քաղաքացեաց ի հաւաքման ընդ նախագահութեան պ. քաղաքական գլխոյ համաձայն խնդրոյ տեղւոյս մեշխանին Միքայել Ղազարեանի Նալպանդեանց որ է այժմ ի ծննդէ 19 ամաց, յայտնելոյ նորա ցանկութիւն իւր մտանել ի հոգևորական կոչումն, որ կայր գրեալ ի 8-րդ աշխարհագրոյն ի թիւ քաղաքացեաց քաղաքիս Նախիջևանայ ընդ համարաւ 26, ունելով ի նկատման զի նա Նալպանդովն յայսմ Նախիջևան քաղաքի շունի ոչինչ յայնմ պատճառունս, մեք բոլորեքեանքս յայտնեցաք զյօժարութիւն մեր ի յայնպիսի ցանկութիւն Միքայելին Ղազարեան որ կամի մտանել ի հոգևորական կոչումն և պարտաւոր լինեմք մինչև ցլինել նորոք աշխարհագրության վասն նորա ամենայն տեսակ արքունական հարկսն և այլ տուչութիւնսն տալ, և ի հաստատութիւն այնմ տամք նմա Նալպանտովին այս արձակման գիրս յաղագս յանդիման կացուցանելոյ ուր հարկն է:

Այս արձակման գրի տակ կան 69 անձանց ստորագրությունները և քաղաքագլուխ Խալիպովի հետևյալ մակագրությունը. —

Որովհետև այս արձակման գիրս իսկապէս Նախիջևանայ հայոց հասարակութիւնն ի ներկայութեան իմոյ արար և նշանակեալ թիւք քաղաքացեաց 69 անձանց սեփական ձեռամբ ստորագրեցին, ըստ մտաց գրոյն ստորագրութեամբ իմով և գրողմամբ քաղաքական կնքոյ վկայեմ Նախիջևանի քաղաքական գլուխ Խալիպով:

Մայիսի 10 1848 ամի*)

Սույն արձակման գրի կա նաև ուսանողներն քնագիրը:

Նալբանդյանը, նույն օրը և եթ Նախիջևանի հոգևոր կառավարությանը տեղեկացնելով այս արձակման գրի ստացվելու մասին, խնդրում է ներկայացնել այն ուր հարկն է: Բերում ենք Նալբանդյանի այդ գրությունը. —

Խնդրէ, արձակեալ ի Նախիջևանայ Հայոց հասարակութենէ յաղագս մտանելոյ ի հոգևորական կոչումն, հայ Միքայել Ղազարեան Նալպանդովն, իսկ եթէ զի՛նչ է խնդիր իմ այնմ զհետ զան յօդուածք:

Յանդիման կացուցեալ ընդ ամին զարձակման վկայագիրս, զոր տուեալ է ինձ Նախիջևանայ հայոց հասարակութիւն ի մասին մտանելոյ իմ ի հոգևորական կոչումն վաւերացուցեալ ստորագրութեամբ Նախիջևանայ քաղաքական գլխոյ, ամենահպատակութեամբ խնդրեմ: Ի ամին խնդրոյ արձակեալ Նախիջևանայ հայոց հասարակութենէ:

Որպէսզի ընկալեալ զայս խնդիր իմ հրամայեալ լիցի յաղագս առաջի առնելոյ զվերոյիշեալ վկայագիրս ուր հարկն է ի մասին ի բաց հանելոյ զիս ի թուոյ ցեխավոյից Նախիջևանայ առնել զպատկանեալ կարգադրութիւն: Ի 10 մայիսի 1848 ամի, խնդիրս այս պատկանի մատուցանել ի Նախիջևանայ հայոց Հոգևոր կառավարութեան, զխնդիրս զայս շարադրեցի, պարզագրեցի և ստորագրեցի:

Միքայել Ղազարեան Նալպանդով:

Բնակութիւն ունիմ ի Նախիջևան քաղաքի ի հայրենական տան:*)

Սույն գրության վրա կա հետևյալ մակագրությունը. —

«Ձե 63 ընկալաւ կառավարութիւնս ի 10 մայիսի 1848 ամի յերկուշաբթի»:

Քննության առնելով Նալբանդյանի սույն խնդրագիրը և այդ առնչությամբ Նախիջևանի հասարակութեան արձակման գիրը, հոգևոր կառավարությունը 1848 թվի հունիսի 2-ի նիստում որոշում է այս մասին իրազեկ դարձնել թեմի առաջնորդ Մատթեոս արքեպիսկոպոսին՝ համապատասխան կարգադրություն անելու համար: Բերում ենք այդ որոշումը. —

*) ՀՍՍՌ Պետական կենտրոնական արխիվ, ֆոնդ № 54, գործ № 693, թերթ 21:

*) ՀՍՍՌ Պետական կենտրոնական արխիվ, ֆոնդ № 54, գործ № 693, թերթ 18:

Ն. Ն. Գ.

Ի Նախիջևանայ Հայոց

Հոգևոր Կառավարութիւն

2 յունիսի 1848 ամի

№ 1

Նախիջևան

Յաղագս մտանելոյ ի հոգևորական կոչումն արձակեալ ի հասարակութենէ Միքայէլ Ղազարեանի Նալպանտով — Դարբինեանց:

Առաջարկութիւն առ նորին բարձու սրբազանութիւն հանդերձ արձակման թղթովն 2 յունիսի 1848 ամի

№ 218

Լուան զխնդիր արձակեալ ի Նախիջևանայ հասարակութենէ յաղագս մտանելոյ ի հոգևորական կոչումն հայ Միքայէլ Ղազարեան Նալպանտովի ի 10-էն մայիսի սոյն ամի՝ ընդ որում յանդիման կացուցեալ զարձակման վկայագիրն զորտուեալ է Նախիջևանայ հայոց հասարակութիւն ի մասին մտանելոյ ի հոգևոր կոչումն վաւարացուցեալ ստորագրութեամբ Նախիջևանայ քաղաքական գլխոյ՝ խնդրէ ընկալեալ զայն խնդիր առաջի առնել զվերոհիշյալ վկայագիրն ուր հարկն է՝ վասն ի բաց հանելոյ զինքն ի թուոց ցեխավոյից Նախիջևանայ առնել զպատկանելն տնօրէնութիւն:

Հրամայեցին. —

Համաձայն 103 յօդուածոյ բարձրագոյն կարգադրութեան յաղագս կառավարութեան գործոց Լուսաւորչական եկեղեցւոյ Հայոց ի Ռուսաստան՝ առաջի առնել ցայսմանէ նորին բարձու սրբազանութեան Տեսուն Մատթէի թեմակալի Արքեպիսկոպոսին Նախիջևանայ և Բեսարապիոյ մատուցանելով և զիսկական արձակման վկայագիրն թողլով աստ ի գործումն զպատճէնն այնորիկ, և խնդրել՝ զի զոր ինչ և արժանն է տնօրինեացէ վասն նորա: Իսկ յաղագս մին թերթ կերպովոյ թղթոյ որ ի գործածալ ի սմին առնելիս փոխանակ նորին հասարակ թուղթ, պահանջեալ ի խնդրագործէն զգինս այնր զտասնէհինգ կոպէկ արծաթոյ՝ առաքել ի Ռաստովու արքունական գանձարանն ընդ առանձին հաղորդական թղթով*):

Չորրորդ աստիճանի հոգևոր կոչումն ընդունելով դպիր Միքայէլ Նախիջևանի Ս. Լուսավորիչ եկեղեցւոյ պաշտօնավարում է մինչև 1848 թվի օգոստոս ամսվա վերջը: Թեմի առաջնորդը նկատելով պատանի Միքայիլի ուշիմությունն ու խելացիությունը

մի գրութեամբ տեղեկացնում է Նախիջևանի հոգևոր կառավարութեանը, որ ինքը մտադիր է նրան իր մոտ տանել գրագիր-քարտուղարի պաշտօնով: Բերում ենք առաջնորդի գրութիւնը. —

Ի թեմակալ Առաջնորդէ Նոր-Նախիջևանայ և Բեսարապիոյ
ի Մատթէոս Արքեպիսկոպոսէ

Հոգևոր Կառավարութիւն Հայոց Նոր Նախիջևան քաղաքի
Առաջադրութիւն

Տեսանելով մեր զընդունակութիւն չորրորդ աստիճանաւորի դպիր Միքայէլ Ղազարեանի ստորին պաշտօնէի սուրբ Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ յաղագս գրագրութեան և սպասարկութեան մերոյ, ընկալաք առ մեզ — ունիլ,

ընդ մեզ ի մերում վիճակի ի գործոն, զորմէ ի տեղեկութիւն ստենիդ սովաւ ծանուցանեմք ի 19 օգոստոսի 1848 ամի ի Նոր Նախիջևան:

Թեմակալ Առաջնորդ Նոր Նախիջևանայ և Բեսարապիոյ Հայոց

№ 129**)

Արքեպիսկոպոս Մատթէոս

Քարտուղարի պաշտօնն ստանձնելով Նալբանդյանը հնարավորութիւն է ստանում թի շրջագայելու Նախիջևանի ու Բեսարապիայի

ընդարձակ թեմի բոլոր հայաբնակ վայրերը և թե մոտիկից ծանոթանալու ժամանակի հասարակական-քաղաքական խնդիրներին:

(Շարունակելի)

*) ՀՍՍՏ Պետական կետրոնական արխիվ, ֆոնդ № 54, գործ № 693. Թերթ 19:

**) Նույնը, Թերթ 22: